

ИЛАРИОН ЗЕРЕМСКИ И ИРИНЕЈ ЋИРИЋ
НА МОСКОВСКОЈ ДУХОВНОЈ АКАДЕМИЈИ:
ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ФОРМИРАЊА СРПСКЕ
БОГОСЛОВСКЕ ЕЛИТЕ У РУСИЈИ

ВЛАДИСЛАВ ПУЗОВИЋ

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Мије Ковачевића 116, Београд, Србија
vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

САЖЕТАК: На основу архивске грађе из московских архивских фондова реконструише се духовно-научни контекст, историјски ток и богословски значај школовања двојице значајних српских архијереја и богослова Илариона Зеремског и Иринеја Ћирића, на Московској духовној академији крајем 19. и почетком 20. века. Њихово богословско формирање у Сергијевом Посаду, чији је ток српској науци до сада био углавном непознат, имало је одлучујућу важност за њихов потоњи богословско-научни рад. У раду су, кроз просветну и научну делатност професора који су им предавали, представљени токови руске академске богословске мисли у време њиховог школовања. Ток њиховог школовања прати се од уписа на Академију до стицања степена кандидата богословља, уз нагласак на значају коначних резултата у виду њихових кандидатских дисертација. Истакнуто је да Зеремски и Ћирић представљају најбоље сведочанство оправданости српско-руске богословско-академске сарадње, у поменутом периоду, чији су позитивни плодови, у њиховом случају, били највидљивији на пољу српске библистичке, црквеноисторијске и литургијске науке.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Иларион Зеремски, Иринеј Ћирић, Московска духовна академија, српско богословље, српско-руске богословске везе

Руске духовне академије биле су главни центри формирања српске богословске елите у другој половини 19. и почетком 20. века. Више од 200 (две стотине) српских богослова студирало је у овом периоду на духовним академијама у Кијеву, Сергијевом Посаду, Санкт Петербургу и

Казану.¹ Међу њима били су и Владимир Зеремски, потоњи епископ горњокарловачки Иларион (1920–1931) и Иван Ћирић, потоњи епископ бачки Иринеј (1922–1955). Обојица су студирали на Московској духовној академији, крајем 19. и почетком 20. века и обојица су оставила значајан траг у историји Српске цркве и српске богословске науке.

Иларион Зеремски и Иринеј Ћирић припадали су групи најбоље образованих и научно-богословски најактивнијих српских архијереја у првој половини 20. века. Зеремски је био професор Светог писма Новог завета у Карловачкој богословији (1891–1911) и на Православном богословском факултету у Београду (1920–1921). Био је оснивач једног од најбољих српских богословских часописа у првој половини 20. века, карловачког *Богословског гласника* [Вуковић 1996: 196]. Објавио је низ референтних научних радова из области библистике [Таталовић 2008: 16–26] и српске црквене историје [Вуковић 1996: 196–197]. По речима једног од најауторитативнијих тумача српске црквене прошлости, епископа шумадијског Саве (Вуковића), „у епископу Илариону Српска Црква је имала једнога од најобразованијих јерараха без којег се није могао замислити ниједан рад када се радило о доношењу законских прописа или стварању црквених установа и организација” [Вуковић 1996: 196–197]. Иринеј Ћирић је, по завршетку Московске духовне академије, стекао степен доктора философије у Бечу. Био је професор Светог писма Старог завета с археологијом и Јеврејског језика у Карловачкој богословији. У истој школи предавао је и Литургику. Приликом оснивања Православног богословског факултета у Београду (1920) био је главни кандидат за место професора на Катедри за Свето писмо Старог завета, које није заузео пошто је уследио избор за архијереја. Објавио је низ референтних научних радова из области библистике [Вуковић 1964: 9–20] и низ превода богослужбених текстова [Убипариповић 2010: 111–124]. О његовим богословско-филолошким способностима сведочи податак да је преводио богословске текстове с јеврејског, латинског, грчког, француског, руског, немачког и мађарског језика. О значају Иринеја Ћирића за Српску цркву и њено богословље, сведоче речи епископа Саве (Вуковића): „Богослови су имали у њему учитеља кога би могла пожелети свака школа, српска православна богословска књижевност ауторитативног интерпретатора њених учења и бивша Карловачка митрополија члана на кога се у свим питањима, како свога унутрашњег живота тако и односима споља, могла увек ослањати и стварно се ослањала у својим најтежим данима” [Вуковић 1996: 199].

Научно-богословска, архипастирска и друштвена делатност ове двојице српских архијереја, у одређеном степену, истражена је у досадашњој српској богословској и историографској литератури [Глумац 1955: 3; Вуковић 1964: 9–20; Таталовић 2008: 16–26; Убипариповић 2010: 111–124; Петковић 2015]. Ток њиховог богословског формирања на Московској

¹ Референтни радови о школовању српских богослова у Русији, у другој половини 19. и почетком 20. века: [Петров 1972: 164–167; Савић 2008: 263–270; Путро и Путро 2011; Пузовић 2012а: 349–370; Пузовић 2012б: 152–173; Пилиповић 2012а: 75–90; Пилиповић 2012б: 77–103; Пузовић 2015: 209–222].

духовној академији, међутим, до сада је остао скоро потпуно непознат српској научној јавности. С друге стране, управо је период проведен у Сергијевом Посаду био од фундаменталног значаја за формирање темеља њихове будуће црквене и научно-богословске делатности, као и њиховог богословског етоса и погледа на свет. На основу архивске грађе дореволюционе Московске духовне академије, која се чува у Одељењу рукописа Руске државне библиотеке у Москви (Отдел рукописей Российской государственной библиотеки – ОР РГБ) и Централном државном архиву града Москве (Центральный государственный архив г. Москвы – ЦГАМ), у овом раду биће реконструисан духовно-научни контекст и ток школовања поменуте двојице знаменитих српских архијереја, с посебним акцентом на њиховим кандидатским дисертацијама, које су представљале почетке њиховог научног бављења библистичким темама, којима су, у највећој мери, посветили своју научну каријеру.

МОСКОВСКА ДУХОВНА АКАДЕМИЈА У ДОБА СТУДИРАЊА ЗЕРЕМСКОГ И ЋИРИЋА

Владимир Зеремски (у монаштву Иларион) припадао је 45. генерацији реформисане Московске духовне академије (1886–1890) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402, Л. 8], а Иван Ћирић (у монаштву Иринеј) 56. генерацији исте академије (1902–1906) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4293, Л. 2-2об]. Иако их је, као студенте у Сергијевом Посаду, раздвајао период већи од једне деценије, може се говорити о јединственом духовно-научном контексту у којем су богословски формирани. Зеремски и Ћирић студирали су у „златном периоду” руског академског богословља. Двовековно искуство руских духовних академија доносило је, управо крајем 19. и почетком 20. века, крупне плодове на пољу богословске науке. Ови плодови најјасније су се огледали у капиталним научним радовима професора духовних академија, који су обухватили све области богословске науке. Могућност читања поменутих научних радова на оригиналном језику била је разлог због којег су водећи западни богослови учили руски језик. Професори руских духовних академија стајали су иза прикупљања и систематизовања огромног корпуса изворних материјала из кључних поља богословске науке: библистике, литургије, црквене историје, патристике, канонског права и других [деталније: Сухова 2007; Бурега 2013; Карпук 2013; Сухова 2014; Сухова 2016]. Њихови студенти, међу њима и Срби, имали су прилику да се, кроз њихова предавања, упознају с главним токовима савремене богословске науке. Тако, на пример, у области библистике имали су прилику да се упознају не само с достигнућима православне, већ и западне библистичке науке, о чему сведоче кандидатске дисертације Зеремског и Ћирића, о којима ће касније бити више речи. Пред студентима се, између осталог, налазило огромно богатство богословских извора, сакупљених и систематизованих у научним радовима њихових професора и доступних у академијским библиотекама. Посебно ваља напоменути да се пред студентима, у поменуто време, налазила ризница светоотачке мисли, у виду

превода значајног дела корпуса светоотачких дела на руски језик. Овај колосални преводилачки пројекат, и дан-данас недосањани сан за многе научнобогословске заједнице (у том броју и за српску), покренут је још 40-их година 19. века, управо међу професорима *alma mater* Зеремског и Ћирића [Сухова 2014: 65].

Прелазећи с крупног плана руског академског богословља на микро-простор везан за Московску духовну академију и конкретан период студирања Зеремског и Ћирића, потребно је, пре свега, указати на то ко су били њихови професори. Другим речима, под чијим научним руководством су стасавала двојица будућих српских архијереја и истакнутих научних радника? Имајући на уму чињеницу да су обојица најзначајнији научни траг оставили на пољу библистике, поставља се питање под чијим утицајем су се развијале њихове библистичке студије у Сергијевом Посаду. Личност која се налазила у центру библистичких студија Зеремског и Ћирића био је професор Митрофан Дмитријевич Муретов (Митрофан Дмитријевич Муретов). Муретов је спадао у ред најкрупнијих имена дореволуционе руске академске библистике. Више од 30 година предавао је Свето писмо Новог завета на Московској духовној академији (1878–1910). Дакле, предавао је и Владимиру Зеремском и Ивану Ћирићу. Уз то, био је и рецензент кандидатске дисертације Зеремског [ОР РГБ, Ф. 172, К. 251, Д. 7, Л. 1-4об]. Муретов је био важна карика московске библистичке традиције, која је спајала идеје епохе московског митрополита Филарета (Дроздова) (1821–1867) с библистичким струјањима почетком 20. века. Учитељ Муретова био је архимандрит Михаило (Лузин), творац једног од првих руских одговора на изазове западне рационалистичке библистичке школе.² Управо ће суочавање с изазовом такозване негативне критике Библије, која је долазила с протестантског Запада, одлучујуће одредити ток научне делатности Муретова, али и библистичких студија Зеремског и Ћирића. Дело које је обележило научну каријеру Муретова јесте студија *Эрнст Ренан и его „Жизнь Иисуса“: (Характеристика, изложение и критика)* (Москва 1892). Публиковање ове књиге дуго је било забрањено током епохе конзервативног оберпрокурора руског Синода Константина Петровича Побједоносцева (Константин Петрович Победоносцев), јер је Муретов, по речима Георгија Флоровског (Георгий Флоровский) „да би оповргао лажно учење, морао 'изнети' оповргавано 'лажно учење' што се сматрало недобронамерним”. Аутор *Пушјева руског боџословља*, иначе врло строг у оценама домета дореволуционог руског академског богословља, поменуто дело Муретова назвао је „сјајном књигом” [Флоровски 2008: 434]. У центру научне пажње Муретова налазио се апологетски циљ: одбрана црквеног погледа на Библију од напада протестантске рационалистичке критике. Муретов је у протестанској „негативној” критици видео

² Архимандрит Михаило (Лузин) је, само годину дана после објављивања дела Ернста Ренана *Живот Иисуса*, које је у том моменту представљало врхунац такозване негативне критике Светог писма, објавио рад *О Евангелијах и евангелској историји (по поводу књиге Ренана „Жизнь Иисуса“). Опыт обзора и разбора такъ называемой отрицательной критики Евангелии и евангелској историји* (1865).

опасност од свођења богонадахнутог текста Библије на обичан историјски текст, који подлеже историјско-критичком „вивисецирању”, као и било који други наратив. Резултати таквог приступа, у време Муретова, за руске богословске кругове деловали су застрашујуће. Између осталог, отворено је питање „историјског Исуса”, које је у екстремним случајевима водило ка негирању историчности личности Спаситеља. Апологетски карактер бављења библистиком Муретов је пренео и на своје студенте, о чему сведочи и кандидатска дисертација Владимира Зеремског [ОР РГБ, Ф. 172, К. 249, Д. 6]. С друге стране, рецензент кандидатске дисертације Ивана Тирића био је Јевгениј Александрович Воронцов (Евгений Александрович Воронцов) [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 1-3об], професор Светог писма Старог завета и ученик Муретова.

Осим Муретова, Зеремски и Тирић слушали су предавања низа истакнутих професора. Зеремски, који је српској црквеноисторијској науци дао неколико изванредних прилога [детаљније: Вуковић 1996: 196], у Сергејевом Посаду имао је прилику да слуша предавања крупних имена руске академске црквеноисторијске науке. Његов професор био је Јевгениј Јевсигњејевич Голубински (Евгений Евсигнеевич Голубинский), предавач Историје Руске цркве и строги заступник историјско-критичког метода у проучавању црквене историје. Голубински је, између осталог, био познат по томе што је у својим научним студијама темељно деконструисао традиционалне поставке ране руске историје, због чега је долазио на удар руских црквених власти [Флоровски 2008: 383–385]. Његова делатност на пољу проучавања руске црквене историје била је заснована на истоветним методолошким принципима на којима је била базирана делатност, на пољу проучавања српске црквене историје, његовог савременика, оца српске критичке историографије, архимандрита Илариона Руварца. Голубински је пружио допринос и српској црквеноисторијској науци, пишући први систематски преглед српске црквене историје [Голубинский 1871]. Поред Голубинског, Зеремски је слушао предавања Алексеја Петровића Лебедјева (Алексей Петрович Лебедев), професора Опште црквене историје и једног од најкрупнијих имена руске академске црквеноисторијске науке. Лебедјев је иза себе оставио низ капиталних студија из опште црквене историје, у којима је обухватио све њене периоде. Био је одличан познавалац достигнућа западне и творац сопствене црквеноисторијске школе. Његови ученици представљали су водећа имена руске богословске науке почетком 20. века: Анатолиј Алексејевич Спаски (Анатолий Алексеевич Спасский), Николај Никанорович Глубоковски (Николай Никанорович Глубоковский), Александар Павлович Доброклонски (Александр Павлович Доброклонский) и други. Био је заступник исте методологије бављења црквеном историјом, као и Голубински [Сухова 2016: 254–256]. Поред Голубинског и Лебедјева, Зеремском су црквеноисторијске предмете предавали још Василије Осипович Кључевски (Василий Осипович Ключевский) и Николај Фјодорович Каптерев (Николай Федорович Каптерев), творци капиталних студија из руске црквене историје, али и историје односа Русије и хришћанског Истока. Зеремски је, дакле, имао прилику да слуша

предавања историчара Цркве, који су припадали критичкој школи. Основни постулати ове школе, засновани на критичком проучавању архивске грађе, видљиви су и у потоњим црквеноисторијским студијама Зеремског, које по речима епископа Саве (Вуковића), „и данас имају велику вредност” [Вуковић 1996: 196].

Поред наведених професора библистике и црквене историје, Зеремском су предавали, између осталих, један од утемељивача московске религијско-филозофске школе Виктор Дмитријевич Кудрјавцев-Платонов (Виктор Дмитриевич Кудрявцев-Платонов), један од водећих руских стручњака из црквеноправне области Николај Александрович Заозерски (Николай Александрович Заозерский), чувени слависта и познавалац јужнословенског духовног наслеђа Григорије Александрович Воскресенски (Григорий Александрович Воскресенский), познати историчар руског старообрядничког раскола Николај Иванович Суботин (Николай Иванович Суботин), филозоф Петар Симонович Казањски (Петр Симонович Казанский), Јегор Васиљевич Амфитеатров (Егор Васиљевич Амфитеатров) и други.³

Део професора који је предавао Зеремском, предавао је и Ћирићу. Међу њима су били Муретов, Кључевски, Каптерев, Воскресенски, Заозерски. Имајући на уму значајан допринос Иринеја Ћирића развоју српских литургијских истраживања, од значаја је податак о његовом професору Црквене археологије и литургије. Реч је о Александру Петровичу Голубцову (Александр Петрович Голубцов), наследнику на катедри чувеног литургијачара Ивана Даниловича Мансвјетова (Иван Данилович Мансветов). По речима савременог истраживача историје руског академског богословља Наталије Јурјевне Сухове, с Голубцовом на челу, Катедра за црквену археологију и литургију добила је „нову снагу” [Сухова 2014: 99]. Аутор низа важних литургијских студија историјско-археолошког карактера, и творац својеврсне литургијске школе [Сухова 2014: 99], Голубцов је свом српском ученику могао да пружи увид у замашан историјско-археолошки материјал за литургијска истраживања. Посебно место међу професорима Ивана Ћирића заузима патролог Иван Васиљевич Попов (Иван Васиљевич Попов), потоњи мученик за веру, у доба бољшевичког терора. Попов је био истински аскета патристичке науке, цео живот посветио је истраживањима, чији су резултат биле капиталне студије о источнохришћанским оцима, блаженом Августину, као и његове, и данас актуелне, лекције из патрологије. О његовој ерудицији сведоче речи његовог ученика, архиепископа Илариона (Троицког) (Иларион Троицкий), упућене другим руским архијерејима: „Ако бисмо, оци и браћо, сва наша знања ујединили, она би била ништа према знањима Ивана Васиљевича” [Голубцов 1999: 72–73; Сухова 2016: 260–261].

Поред Јевгенија Александровича Воронцова, ученика Муретова и професора Светог писма Старог завета, који је био рецензент Ћирићеве

³ Слика о професорском кадру Московске духовне академије, током студирања Зеремског, представљена је на основу података из редовних годишњих извештаја о функционисању Академије, објављиваних у академијском часопису *Богословский вѣстник Московской духовной академии*.

кандидатске дисертације, његови професори били су, између осталих, значајни московски философи Алексеј Иванович Ведјенски (Алексей Иванович Введенский) и Павел Васиљевич Тихомиров (Павел Васиљевич Тихомиров), чувени историчар, ученик Лебедјева и настављач његове традиције Анатолиј Алексејевич Спаски, догматичари Александар Дмитријевић Бељајев (Александр Дмитриевич Беляев) и Сергеј Сергејевич Глагољев (Сергей Сергеевич Глаголев) и други.⁴

У време студирања Владимира Зеремског и Ивана Ћирића и други Срби су се школовали на духовној академији у Сергијевом Посаду. У истој генерацији са Зеремским студирао је Атанасије Поповић [податак из Поповићеве дипломе бр. 312, од 10. септембра 1890. године: ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 3204, Л. 7], потоњи професор Београдске богословије. Нешто млађи колега Зеремског био је Чедомиљ Митровић, потоњи познати српски правник, декан београдског Правног факултета и ректор Београдског универзитета. Митровић се уписао 1889. године [податак из Митровићеве дипломе (без броја), од септембра (без конкретног датума) 1893. године: ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 2424, Л. 7об], када је Зеремски ступао на четврту годину студија. Школски другови Ивана Ћирића били су нешто старије колеге Владан Максимовић (студирао је 1900–1904) [податак из Максимовићеве дипломе бр. 577, од 21. јуна 1904. године: ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 2254, Л. 10-10об], потоњи познати српски философ и професор Карловачке богословије и Григорије Божовић (студирао је 1901–1905) [податак из Божовићеве дипломе бр. 633, од 11. јуна 1905. године: ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 421, Л. 5-5об], потоњи познати српски књижевник, национални радник у Старој Србији и политичар. Међу млађим Ћирићевим колегама на студијама у Сергијевом Посаду, био је Љубомир Рајић (студирао је 1903–1907) [податак из Рајићеве дипломе бр. 719, од 14. јуна 1907. године: ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, 3397, Л. 9-9об], потоњи епископ Владимир мукачевско-прјашовски (1938–1947) и рашко-призренски (1947–1956).

ИЛАРИОН ЗЕРЕМСКИ НА МОСКОВСКОЈ ДУХОВНОЈ АКАДЕМИЈИ

У архиви дореволюционе Московске духовне академије сачувано је неколико драгоцених докумената, који сведоче о студирању Владимира Зеремског у Сергијевом Посаду. У Централном државном архиву Града Москве сачуван је његов студентски досије [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402], док се у Одељењу рукописа Руске државне библиотеке у Москви налази његова кандидатска дисертација [ОР РГБ, Ф. 172, К. 249, Д. 6], рецензија професора Митрофана Дмитријевића Муретова на дисертацију [ОР РГБ, Ф. 172, К. 251, Д. 7, Л. 1-4об], као и још неколико занимљивих докумената.

⁴ Слика о професорском кадру Московске духовне академије, током студирања Ћирића, представљена је на основу података из редовних годишњих извештаја о функционисању Академије, објављиваних у академијском часопису *Богословский вѣстникъ Московской духовной академии*.

Свјатјејшиј правитељствујушчиј синод Руске цркве упутио је, преко митрополита московског Јоаникија (Рудњева) (Иоанникий Руднев), одлуку (бр. 1539, од 13. маја 1886. године) Савету Московске духовне академије, о пријему Владимира Зеремског и Атанасија Поповића на Академију. Зеремском и Поповићу одређена је стипендија из Фонда чувеног словенофила Ивана Сергејевича Аксакова (Иван Сергеевич Аксаков), пошто је претходно прибављена сагласност његове удовице [ОР РГБ, Ф. 172, К. 34, Д. 9, Л. 2-2об]. Зеремски се убрајао међу најбоље српске студенте на руским духовним академијама. О томе сведоче његове завршне оцене уписане у диплому (диплома бр. 810, од 14. децембра 1890). Одличну оцену (*отличная*) имао је из шест предмета. Од тога четири су била историјска (Историја Руске цркве, Историја западних исповедања, Историја руског раскола, Општа грађанска историја), а два филолошка предмета (Латински⁵ и Енглески језик) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402, Л. 8]. У његовој дипломи нема ограничења везаних за духовно-просветну службу у Русији, иначе честих у дипломама његових сународника. Разлог одсуства такве рестриктивне одредбе лежао је у чињеници да је Зеремски положио испит из једног од класичних језика, обавезе које су многи његови сународници били ослобођени.

Зеремски је у српској богословској науци оставио најзначајнији траг у две области: библистици и црквеној историји. Интерес према овим областима код њега је створен управо у Сергијевом Посаду. Из области новозаветне библистике написао је кандидатску дисертацију. Један архивски документ из студентског досијеа Зеремског, међутим, сведочи о томе да је код њега постојала идеја да дисертацију пише на тему из српске црквене историје. Он је на почетку четврте године студија (1889) поднео молбу Савету Московске да пређе у Санктпетербуршку духовну академију. Као разлог навео је да у престоничкој академији „постоји посебна катедра за историју словенских цркава, из предмета који је за мене, као Србина, изузетно интересантан и важан” [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402, Л. 5]. Реч је била о Катедри за историју православних словенских цркава, основаној четири године раније (1885), на чијем се челу налазио познати слависта Иван Савич Палъмов (Иван Саввич Пальмов) [Журналы засѣданій Совѣта С.-Петербуржской духовной академіи 1886: 132–133]. Радило се о јединственој катедри за словенску црквену историју на руским духовним академијама. Жеља Зеремског била је да, управо, из тог предмета и под руководством Палъмова, пише кандидатски рад. Савет Санктпетербуршке духовне академије одбио је ову молбу (одлука бр. 480, од 16. октобра 1889), наводећи да не постоји слободно место за пријем новог студента, као и чињеницу да су рокови за премештаје у тој академској години већ истекли [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402, Л. 6]. Овакав стицај околности упутио је Зеремског ка професору Муретову и дисертацији из области новозаветне библистике, што ће, испоставиће се, бити повољна околност за историју српске библистике.

⁵ Важно је напоменути да је Зеремски спадао међу ретке Србе на руским духовним академијама који су имали највишу оцену из класичног језика.

Владимир Зеремски написао је кандидатску дисертацију на тему „Обозрѣніе общихъ хронологическихъ датъ евангельской исторіи”. Дисертација је представљала обимну студију од 639 рукописних страница. Тема, коју је одредио Муретов, била је у складу с главним интересом руске академске библистике тога времена – одговорити на изазов западне рационалистичке критике. У конкретном случају, Зеремски је требало да се, кроз питање хронологизације јеванђелске историје, ухвати у коштац с питањем *историјског Исуса*. Био је то први српски одговор на поменуто питање.

Пишући у оквирима руског духовно-научног контекста тога времена, Зеремски је као главни циљ своје дисертације истакао апологетски. У уводу дисертације навео је: „Благодарећи томе (развоју негативне библијске критике на Западу – прим. В.П.) све што се тиче живота Господа, а посебно јеванђелске хронологије, има још већи значај за озбиљну и позитивну науку и за верујуће уопште: значај апологетски. У овом раду ми ћемо се често дотицати делатности негативне критике у вези са јеванђелском хронологијом” [ОР РГБ, Ф. 172, К. 249, Д. 6, Л. 5об]. Зеремски је пажњу посветио сваком важном детаљу јеванђелске историје, створивши респектабилно научно дело. О томе најбоље сведочи рецензија Муретова. Овај корифеј руске академске библистике дисертацију је оценио, што је била истинска реткост, највишом могућом оценом 5+ (пет плус) [ОР РГБ, Ф. 172, К. 251, Д. 7, Л. 4об]. По његовом мишљењу радило се о изузетној дисертацији, која је, у одређеним сегментима, померала границе руске академске библистике. У том контексту истакао је два момента: Зеремски је аргументовано указао на грешке у дотадашњим руским библистичким истраживањима и, с друге стране, одређене апологетске аргументе руске библистике поткрепио је додатним новим доказима. Следеће речи Муретова довољно јасно указују на квалитет дисертације Владимира Зеремског: „За откривање грешака у радовима руских научника, руска богословска наука треба да буде благодарна аутору, који је лако могао да заобиђе сличне радове, као несамосталне” [ОР РГБ, Ф. 172, К. 251, Д. 7, Л. 4]. Сваком јеванђелском догађају аутор је посветио дужну пажњу, указујући на његов значај у домену правилне хронологизације најважнијих међу њима. Муретов је указао да је овакав тип рада изискивао одлично филолошко знање, које је Зеремски донео из школа у Хабзбуршкој монархији.⁶ Похвалио је његово одлично познавање класичних језика, које му је омогућило детаљно истраживање извора различитог типа. Поред класичних, Зеремски је одлично владао и знањем савремених језика, што му је омогућило анализу најновијих истраживања на више страних језика. Муретов је као посебну вредност рада истакао пажљиву анализу и критику савремених истраживања, како западноевропских, тако и руских. Иначе, критика савремене литературе о одређеном питању била је реткост у кандидатским радовима Срба, посебно у области библистике, будући да је подразумевала

⁶ Пре ступања на Московску духовну академију Зеремски је завршио Новосадску класичну гимназију у годину дана слушао права на Пештанском универзитету [Вуковић 1996: 196].

познавање класичних језика – језика извора, што је у доста случајева, код српских студената, представљало проблем. Муретов је закључио да је дисертација „по заснованости и свестраности изучавања хронолошких одредница, по ширини проучавања литературе овог питања и по пажљивој провери многобројних најновијих хипотеза, представљала изузетно озбиљан допринос нашој науци” [ОР РГБ, Ф. 172, К. 251, Д. 7, Л. 4об].

На основу позитивне рецензије кандидатске дисертације и укупног успеха током студирања двадесетпетогодишњи Владимир Зеремски завршио је Московску духовну академију са степеном кандидата богословља [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 1402, Л. 8].

ИРИНЕЈ ЋИРИЋ НА МОСКОВСКОЈ ДУХОВНОЈ АКАДЕМИЈИ

Архивска грађа везана за школовање Иринеја Ћирића у Сергијевом Посаду сачувана је у довољној мери да се ток његовог студирања може реконструисати. У Централном државном архиву Града Москве сачуван је његов студентски досије [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4293; Д. 4742], док се у Одељењу рукописа Руске државне библиотеке у Москви налази рецензија, коју је на његову кандидатску дисертацију написао професор Јевгениј Александрович Воронцов [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 1-3об]. Кључни недостатак у поменутих архивским фондовима, а уједно и значајан губитак за историју српског богословља, представља чињеница да се у дисертационом фонду дореволюционе Московске духовне академије, који се чува у московском Одељењу рукописа Руске државне библиотеке не налази Ћирићева кандидатска дисертација. Једини извор о њој, за сада, представља детаљна рецензија професора Воронцова.

После завршене новосадске Српске велике православне гимназије, Иван Ћирић уписао је Московску духовну академију 1902. У његовом студентском досијеу сачувана је препорука епископа бачког Митрофана (Шевића) (од 18. августа 1902) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4742, Л. 1] и Ћирићева молба за упис упућена ректору академије епископу волоколамском Арсенију (Стадњицком) (Арсений Стадницкий) (без датума) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4293, Л. 1].

Упис Ивана Ћирића на Московску духовну академију претворио се у спор унутар академијског Савета. Ректор академије, епископ волоколамски Арсеније (Стадњицки), поднео је, 15. октобра 1902. извештај Савету Академије, о пријемном испиту групе странаца (Срба и Бугара), међу којима је био Ћирић. Пријемни испит обављен је у периоду од 4. до 9. октобра 1902. Користећи олакшице које је руски Синод прописао за странце приликом пријемних испита, Ћирић је писмене радове написао на српском језику. Његове радове прегледао је професор Руског језика и књижевности, као и Црквенословенског језика с палеографијом Григорије Александрович Воскресенски [Журналы Совѣта Московской духовной академіи 1904: 396]. Као странац, био је ослобођен усменог испита из једног од класичних језика (одлука Синода бр. 6245, од 14. августа 1902). Ректор Арсеније

известно је да је ова група странаца, и поред недовољног познавања одређених области богословске науке, ипак испунила формални критеријум за ступање на Академију (средња оцена на пријемном испиту не нижа од 3- /три минус/). У гласању присутних чланова Савета Московске духовне академије, које је уследило, већином гласова (9 према 4) одлучено је да ова група странаца буде примљена на прву годину студија. У предлогу московском митрополиту Владимиру (Богојављенском) (Владимир Богоявленский) да потврди пријем поменуте групе странаца на прву годину Академије, прецизирано је да Ћирић мора да потпише изјаву да неће тражити стипендију руског Синода [Журналы Совѣта Московской духовной академіи 1904: 396–398].

Одлука о пријему ове групе странаца изазвала је реакцију професора Светог писма Старог завета Василија Никаноровича Мишцина (Василий Никанорович Мышцын), који је издвојио мишљење, истакавши уверење да појединци из ове групе нису смели да буду примљени на Академију због недопустиво слабог знања из области библистике. Међу ове појединце убројао је Ивана Ћирића.⁷ У оштро интонираном допису, Мишцин је истакао да Ћирић и Павловић нису пружили ниједан задовољавајући одговор на пријемном испиту из Светог писма. Навео је низ примера, по њему, неприхватљивог незнања из области библистике, испољеног од стране Ћирића током полагања пријемног испита. Мишцин је закључио да су овакви одговори њему изгледали комично, чак и увредљиво, и да он сматра да би пријем таквих кандидата на Академију представљао увреду њене части [Журналы Совѣта Московской духовной академіи 1904: 398–399].

На ову изјаву професора Мишцина одговорио је посебним дописом ректор епископ Арсеније (Стадњицки). У њему је истакао да је и он, као члан испитне Комисије, код Ћирића и Павловића приметио слабо познавање Светог писма. По његовом уверењу радило се о неспоразуму између професора и кандидата, имајући на уму њихово лоше познавање руског језика. Он наводи да су обојица формално испунили услов за упис на Академију (средња оцена из свих предмета на пријемном испиту) и да би било неправедно не дозволити им упис. С друге стране, ректор је изразио неслагање са ставом професора Мишцина, по којем би пријем Ћирића и Павловића представљао увреду за Московску духовну академију. Увреду би, по мишљењу ректора, представљало њихово непознавање библистике током, а нарочито на крају њиховог школовања у Академији. Он наводи да постоји одлука Синода у којој се инсистира на посебној пажњи према иностраним студентима на руским духовним академијама, посебно током пријемног испита и на првој години студија. На крају, Савет Московске духовне академије остао је при својој првобитној одлуци о пријему Ивана Ћирића и Богољуба Павловића на прву годину Академије [Журналы Совѣта Московской духовной академіи 1904: 400].

Ова епизода сведочи о реалним проблемима с којима су се Срби суочавали приликом уписа на руске духовне академије. Ти проблеми су,

⁷ Поред Ћирића, Мишцин је био нарочито оштар према Богољубу Павловићу, који ипак није успео да заврши Московску духовну академију.

првенствено, били везани за недовољну припремљеност за упис на Академију, као и слабо познавање руског језика.

У потпуном контрасту с поменутом ситуацијом приликом уписа на академију стоје ток и коначни резултати Ћирићевог студирања. Већ на првој години студија Ћирић је успео „да ухвати корак” са својим руским колегама, о чему сведоче сасвим солидне оцене на крају прве године студирања [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 2254, Л. 6–7]. На крају студија успех је био још бољи, о чему сведоче оцене из дипломе. Ћирић је имао највишу оцену (*отличная*) из 12 предмета, што је представљало више од половине од укупног броја предмета које је полагао у Сергијевом Посаду (укупно 22 предмета) [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4293, Л. 2].

Круну успешног Ћирићевог студирања на Московској духовној академији представљала је његова кандидатска дисертација писана на тему „Книга Притчей Соломона какъ памятникъ древнееврейскогo языка и священной письменности”. Као што је већ речено, ова дисертација није сачувана у корпусу кандидатских радова студената дореволуционе Московске духовне академије, који се чувају у Одељењу рукописа Руске државне библиотеке у Москви. Једини извор о њој представља рецензија професора Јевгенија Александровича Воронцова [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 1-3об].

На основу опширне рецензије Воронцова, еминентног московског библисте, професора Библијске археологије и јеврејског језика и ученика Митрофана Дмитријевича Муретова, може се закључити да је Ћирић написао изванредну дисертацију. Квалитетна обрада поменуте теме подразумевала је одлична библијско-богословска, филолошка и књижевно-историјска знања. Ћирић је, већ као студент Московске духовне академије, имао такав ниво знања јеврејског језика да је могао потпуно самостално да приступи изучавању библијског текста. По оцени Воронцова његово знање јеврејског језика увелико је превазилазило уобичајени ниво знања студената. Управо ова чињеница утицала је на необично висок степен самосталности у изради дисертације на тако захтевну тему. Воронцов је подвукао да је Ћирић дела водећих западних хебраиста користио као помоћну литературу,⁸ у правом смислу те речи, а не као основни материјал по којем је састављао дисертацију [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 1об]. Дакле, уместо изучавања западне литературе о предмету што је био чест случај на руским духовним академијама у библистичким истраживањима, Ћирић је приступио директном проучавању библијског текста. О томе с каквом пажњом и научном акрибијом је Ћирић приступио истраживању текста *Књиџе Прича Соломонових* сведочи и тврдња из рецензије, по којој је аутор извршио поређење текста *Књиџе* у масоретској (јеврејској) верзији с грчким преводом (Септуагинта), правећи табелу с рубрикама у које је унео сва примећена одступања у грчком преводу изучаваног дела [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 2]. По оцени Воронцова Ћирић је успешно обрадио све аспекте задате теме: књижевну форму, састав и садржај из-

⁸ Ћирић је приликом израде дисертације користио литературу на четири језика: руском, енглеском, немачком и француском.

учаваног дела, као и све неопходне филолошке елементе истог (лексику, морфологију, синтаксу и стилско-поетски аспект) [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 2об]. Рецензент је дисертацију оценио највишом оценом 5 (пет) [ОР РГБ, Ф. 172, К. 410, Д. 13, Л. 3об].

На основу позитивне рецензије кандидатске дисертације и укупног успеха током студирања двадесетдогодишњи Иван Ћирић завршио је Московску духовну академију са степеном кандидата богословља [ЦГАМ, Ф. 229, Оп. 4, Д. 4293, Л. 2-2об]. Сliku о успешном студирању у Сергијевом Посаду заокружује сведочанство његовог млађег школског друга Љубомира Рајића, потоњег Владимира, епископа мукачевско-прјашовског (1938–1947) и рашко-призренског (1947–1956). Рајић сведочи о томе да је Иван Ћирић, непосредно по завршетку Московске духовне академије, фигурирао као озбиљан кандидат за професорско место на њеној катедри Светог писма Старог завета [Рајић 1928: 326].

ЗАКЉУЧАК

Историјски ток и богословски, научни и културни значај формирања српске богословске елите на дореволуционим руским духовним академијама представља неистражену тему у српској науци. С друге стране, у савременој српској богословско-научној јавности преовладава мишљење о бесплодности српско-руске богословско-академске сарадње, у другој половини 19. и почетком 20. века, чија је главна компонента била везана за школовање Срба на руским духовним академијама. Преовладава став о схоластичности дореволуционог руског академског богословља, његовој отргнутости од светоотачког предања и зависности од западног богословља, и самим тим о бескорисности и, чак, штетности његовог утицаја на развој српског богословља. Овакви ставови, међутим, најчешће не представљају плод самосталног истраживања токова руског академског богословља, већ некритичког преузимања изразито критичких ставова о руском академском богословљу исказаних у *Пушевима руског богословља* Георгија Флоровског. Из поменутих, некритички преузетих, премиса следи уобичајени стереотипни став у српској богословској јавности о „богословско-научној пустињи” код Срба у 19. и првој половини 20. века, углавном као „плоду” руских утицаја.

Примери Илариона Зеремског и Иринеја Ћирића сведоче супротно. Њихово богословско формирање у Русији и потоња богословско-научна, архипастирска и друштвена делатност сведоче о томе да српско-руски богословско-академски сарадња није била бесплодна. Њима у Сергијевом Посаду нису предавали окоштали схоластичари, зачаурени у академске схеме 18. века, већ врхунски професори, отворени за дијалог са савременим друштвом, укључујући и сусрет с најновијим достигнућима западног богословља. Њихов научни опус био је импозантан и притом није био, као што се обично мисли, доминантно зависан од резултата западног богословља, већ се, посебно крајем 19. и почетком 20. века, све више темељио на светоотачком предању. Професори Зеремског и Ћирића били су

истинске аскете науке, чија богословска ерудиција и данас може да представља пример који надахњује млада богословска покољења.

Иларион Зеремски и Иринеј Ћирић спадају међу најбоље примере српско-руске богословско-академске сарадње. Њихова богословско-научна делатност на пољу библистике, црквене историје, литургије и других области богословске науке, најбоље сведочи о томе да руски питомци нису били фактор „богословско-научне пустиње” у Срба, већ управо супротно – они су били фундамент на којем је почела да се зида зграда српског богословља у 20. веку. Зеремски и Ћирић су својом просветном и научном делатношћу значајно обогатили српско богословље. Они се могу сматрати зачетницима српске академске библистике. Њихове кандидатске дисертације писане на Московској духовној академији представљају прве озбиљне српске научне радове, ранга дисертације, на библистичке теме. Њихова просветно-научна делатност у Карловачкој богословији и на Православном богословском факултету у Београду, чинила је темељ развоја српске академске библистике. Њихова научна делатност на пољу црквене историје, литургије и других богословских области сведочи о њиховој свестраности, али и осећају за актуелна богословска питања. Као пример, можемо навести преводилачку делатност Иринеја Ћирића, на пољу литургије, што је тема која је и данас актуелна. Црквеноисторијски радови Илариона Зеремског и данас представљају поуздану основу за даља истраживања. Темељитост, акрибичност, и на крају крајева, научно поштење, донели су из своје руске *alma mater*. Из Русије су понели још нешто, важније од наведеног. Понели су предањски црквени етос, који је искључивао себичне каријеристичке интересе, а подразумевао спремност за жртвено самоприношење за добро своје цркве и свог народа. Овакав етос посведочио је епископ Иринеј Ћирић својим свештеноисповедничким подвигом, најпре током мађарске окупације у Другом светском рату, а потом, још више, током првих година богоборног комунистичког режима у Југославији. На тај начин поновио је исповеднички подвиг својих професора на Московској духовној академији, на челу са Иваном Васиљевичем Поповом, који су страдали у болшевичким казаматима.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Отдел рукописей Российской государственной библиотеки (Москва) (ОР РГБ): Фонд 172 – Московская духовная академия, архив.
Центральный государственный архив г. Москвы (ЦГАМ): Фонд 229 – Московская духовная академия.

Објављени извори

Журналы засѣданій Совѣта С.-Петербургской духовной академіи за 1884/1885 учебный годъ (1886). С. Петербургъ: Типографія Т. Елеонскаго.
Журналы Совѣта Московской духовной академіи за 1902 годъ (1904). Богословскій вѣстникъ Московской духовной академіи, т. I, 1: 337–400.

Литература

- Бурега, Владимир Викторович (2013). *Киевская духовная академия – очерк истории*, Москва – Киев – Санкт Петербург: Учебный комитет Русской Православной Церкви – Издательство богословской литературы „Аксион эстин” – Духовно-просветительский центр Андреевского благочиния г. Москвы „Илиотропiон” (эл. издание).
- Вуковић, Сава (1964). Др Иринеј Ћирић епископ новосадско-бачки, *Богословље*, 1–2: 9–20.
- Вуковић, Сава (1996). *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица–Крагујевац: Евро–Унирекс–Каленић.
- Глумац, Душан (1955). Епископ бачки др Иринеј Ћирић, *Весник свешћеничког удружења Јужославије*, 140: 3.
- Голубинский, Евгений Евсигнеевич (1871). *Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской и румынской или Молдо-валахской*, Москва.
- Голубцов, Сергей Алексеевич (1999). *Московская духовная академия в начале XX века. Профессура и сотрудники: основные биографические сведения, по материалам архивов, публикаций и официальных изданий*, Москва: Мартис.
- Карпук, Дмитрий Андреевич (2013). *Санкт-Петербургская православная духовная академия – веки истории*, Москва – Санкт Петербург: Учебный комитет Русской Православной Церкви – Издательство богословской литературы „Аксион эстин” – Духовно-просветительский центр Андреевского благочиния г. Москвы „Илиотропiон” (эл. издание).
- Петковић, Гордана (2015). *Иринеј Ћирић епископ бачки (1884–1955). Каџалоџ изложбе*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада.
- Петров, Милан (1972). Питомци Српског народног сабора у Сремским Карловцима на Кијевској духовној академији у другој половини XIX века, *Зборник Маџице српске за историју*, 5: 164–167.
- Пилиповић, Радован (2012а). Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века – према оцени руског царског дипломате, *Годишњак за друшћивену историју*, 1: 75–90.
- Пилиповић, Радован (2012б). Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века – према оцени руског царског дипломате, *Годишњак за друшћивену историју*, 2: 77–103.
- Пузовић, Владислав (2012а). Срби на Кијевској духовној академији (1869–1879), *Српске сџудије*, 3: 349–370.
- Пузовић, Владислав (2012б). Завршни радови Срба на Кијевској духовној академији (1869–1899), *Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*, 12: 152–173.
- Пузовић, Владислав (2015). Киевская духовная академия и сербы: историческое наследие и богословские перспективы, *Труды КДА*, 23: 209–222.
- Путро, Олексій Иванович и Алла Олексіівна Путро (2011). *Студенти-іноземци Кијвської духовної академії и семінарії (XIX – поч. XX ст.)*, Київ: Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури и мистецтв.
- Рајић, Љубомир (1928). У заштиту руских духовних школа – Семинарија и Академија, *Весник Српске Цркве*, март: 215–224; април: 323–328; мај–јун: 412–419.
- Савић, Мирјана (2008). Школовање српских ђака у Русији и митрополит Михаило, у: *Живой и дело митрополита Михаила (1826–1898)*, Зборник радова, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Сухова, Наталья Юрьевна (2007). *Вертоград наук духовный. Сборник статей по истории высшего духовного образования в России XIX – начала XX века*, Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет.
- Сухова, Наталья Юрьевна (2013). *Русская богословская наука (по докторским и магистерским диссертациям 1870–1918 гг.)*, Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет.

- Сухова, Наталья Юрьевна (2014). *Московская православная духовная академия: веки истории*, Москва: Учебный комитет Русской Православной Церкви – Издательство богословской литературы „Аксион эстин” – Духовно-просветительский центр Андреевского благочиния г. Москвы „Илиотропион” (эл. издание).
- Сухова, Наталья Юрьевна (2016). Русское академическое богословие до 1917 г.: проблемы и лица, *Богословье*, 1: 243–266.
- Таталовић, Владан (2008). Иларион Зеремски као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду, *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, 3: 16–26.
- Убипариповић, Срболоуб (2010). Литургијски допринос епископа бачког др Иринеја Ђирића српској теологији 20. века, *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, 5: 111–124.
- Флоровски, Георгије (2008). *Пушјеви руског богословља*, превод М. Р. Мијатов, Нови Сад: Хришћанска мисао – Универзитетска библиотека православни богослови – Хиландарски фонд – Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић”.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ILARION ZEREMSKI AND IRINEJ ĆIRIĆ AT THE MOSCOW
ECCLESIASTICAL ACADEMY: A CONTRIBUTION TO THE HISTORY
OF FORMATION OF SERBIAN THEOLOGICAL ELITE IN RUSSIA

by

VLADISLAV PUZOVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology
Mije Kovačevića 11b, Belgrade, Serbia
vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

SUMMARY: According to documents from Moscow archives, the religious and scientific context, historical course and theological significance of the studying of two important Serbian bishops and theologians, Ilarion Zeremski and Irinej Ćirić, at the Moscow Ecclesiastical Academy in the late 19th and early 20th centuries have been researched. The process of their theological education in Sergiev Posad, so far unknown to Serbian science, was of a decisive importance for their theological and scientific work latter. In this paper, through the educational and scientific activities of their professors, are presented the currents of Russian academic theological thought at the time of their schooling. Their schooling is followed from the admission to the Academy to the acquisition of candidate of theology degree, with an emphasis on the importance of the final results in the form of their candidate dissertations. It is pointed out that Zeremski and Ćirić represent the best testimony to the justifiability of theological and academic cooperation between Serbia and Russia in this period. Possitive outcomes, in their case, were the most visible in the field of Serbian biblical studies, church history and liturgical studies.

KEYWORDS: Ilarion Zeremski, Irinej Ćirić, Moscow Ecclesiastical Academy, Serbian theology, Serbian-Russian theological connections